

1

Επαναπροσέγγιση*

«Υπό το μακεδονικόν ζήτημα νοούμεν κυρίως την τάσιν των χριστιανικών κρατών της χερσονήσου του Αίμου προς αποκατάστασιν εθνικήν, αναλώμασιν εδάφους ανήκοντος δικαίωματι κατακτητικώ εις τον οθωμανόν σουλτάνον [...] το ζήτημα δεν είναι αυτοτελές και αυθύπαρκτον, αλλά οργανικώς συνδεδεμένον μετά του ανατολικού ζητήματος, [...] χωριστά θεωρούμενον από του ανατολικού εμφανίζεται απομεμονωμένον και αποκεκομμένον από της βάσεως αυτού, ως οι κλάδοι δένδρου, του οποίου δεν γνωρίζομεν τον κορμόν και τας εκτρεφούσας ρίζας». Έτσι περιέγραφε το Μακεδονικό Ζήτημα ο Νικόλαος Βλάχος, υφηγητής της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών στις αρχές της δεκαετίας του 1930, ο πρώτος ιστορικός που

---

* Για τις παρατηρήσεις τους στο κείμενο αυτό αλλά και για τη συνεχή βοήθειά τους ευχαριστώ τον ιστορικό και φίλο μου κ. Κώστα Κατσάνο και τη φιλόλογο σύζυγό μου Ελένη Γιαννατσούλια.

είχε την τύχη να εκμεταλλευτεί ως ιστορική πηγή τα έγγραφα του αρχείου του ελληνικού Υπουργείου των Εξωτερικών.¹

Πράγματι, στην παραδοσιακή ιστοριογραφία το Μακεδονικό Ζήτημα ταυτίζεται με τις περιπλοκές της τελευταίας φάσης του Ανατολικού Ζητήματος. Πρόκειται για τους διπλωματικούς και πολεμικούς αγώνες των βαλκανικών κρατών αλλά και των Μεγάλων Δυνάμεων της περιόδου 1878-1913 για την πλήρωση του κενού που δημιουργούσε η βάσιμη προσδοκία αποχώρησης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις τελευταίες ευρωπαϊκές της κτήσεις. Σε γενικές γραμμές οι κτήσεις αυτές δεν ήταν άλλες από τα μακεδονικά εδάφη. Υπό την έννοια αυτή η μακρόχρονη αναμονή της οθωμανικής αποχώρησης συνδέεται επιπλέον με τα σοβαρά προβλήματα του ευρωπαϊκού συστήματος ισορροπιών, που αποσοβούσε όσες κρίσεις μπορούσαν να οδηγήσουν πρόωρα στον επερχόμενο παγκόσμιο πόλεμο. Ο Βλάχος είχε δίκαιο επί της ουσίας. Πυρήνας του ζητήματος ήταν ανέκαθεν ο έλεγχος του μακεδονικού χώρου. Αργότερα ο χώρος πέρασε στην κατοχή της Ελλάδας, της Σερβίας και της Βουλγαρίας. Το πολιτικό πλαίσιο μεταβλήθηκε εντελώς. Το Μακεδονικό έγινε μέρος της μεσοπολεμικής αναθεωρητικής πολιτικής των ηττημένων του Μεγάλου Πολέμου, του σχεδιασμού των σφαιρών επιρροής του Γ' Ράιχ και των Δυνάμεων του Ψυχρού Πολέμου, αλλά και των εδαφικών ανακατανομών που ακολούθησαν τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας στη δεκαετία του 1990. Όμως, κι αν ακόμα στο λαβύρινθο αυτό των πολυετών πολιτικών και διπλωματικών σκοπιμοτήτων προσθέσει

---

1. Ν.Β. Βλάχος, *Το Μακεδονικό ως φάσις του Ανατολικού Ζητήματος, 1878-1908*, Αθήνα, 1935, σ. 1-4.

κανείς τον εξίσου κοπιώδη και παράλληλο αγώνα των Δυνάμεων, ώστε να καταλάβουν πλεονεκτικές θέσεις στη βαλκανική οικονομία, κάτι ακόμη υπολείπεται για την περιγραφή και την κατανόηση του Μακεδονικού Ζητήματος, αλλά και των τρόπων που συνεχίστηκε πολλά χρόνια μετά την κατάρρευση του συστήματος που αρχικά το εκκόλαψε.

Τι υπολείπεται; Πράγματι, ενώ από διπλωματικής σκοπιάς το Μακεδονικό Ζήτημα, όπως θα φανεί παρακάτω, δεν είναι διαχρονικά ενιαίο, ούτε καν μέχρι το 1912, φαινομενικά το καθιστά συμπαγές γνωστικό αντικείμενο ο αέναος προβληματισμός για την ταυτότητα των Μακεδόνων, προβληματισμός που εξακολουθεί έως τις ημέρες μας. Κάθε φορά που ανέκυπτε ή ανακύπτει ζήτημα επαναπροσδιορισμού των βαλκανικών συνόρων, από τα μέσα του 19ου αιώνα έως την πρόσφατη γιουγκοσλαβική κρίση, οι ταυτότητες στη Μακεδονία επανέρχονται στο προσκήνιο ως το κατεξοχήν χρηστικό επιχείρημα άμυνας ή επίθεσης. Επομένως, το ιστορικό ερώτημα μετατοπίζεται από την αναζήτηση της «πραγματικής» ταυτότητας στον εντοπισμό των παραγόντων που συντήρησαν τον προβληματισμό για την ταυτότητα αυτή επί 150 περίπου χρόνια. Ας τους ονομάσουμε για τις ανάγκες της μελέτης αυτής «παράγοντες προβληματισμού».

Ο πρώτος από τους «παράγοντες προβληματισμού» που συντήρησαν το θέμα είναι ο ίδιος ο χρόνος, υπό την έννοια του ετεροχρονισμού ή της καθυστέρησης. Κεντρικός άξονας για τη μελέτη της ιστορικής αυτής εκκρεμότητας είναι ο σχετικά καθυστερημένος, σε σύγκριση με τα ευρωπαϊκά δεδομένα, σχηματισμός των εθνικών κρατών και ο αυξημένος παρεμβατισμός των Μεγάλων Δυνάμεων στη διαδικασία αυτή. Η αργοπορία και η χρονική διάρκεια συνδέθηκαν άρρηκτα με την πορεία

της διπλωματίας, εξού και η φήμη του Ανατολικού Ζητήματος ως τυπικής αιώνιας διπλωματικής εκκρεμότητας. Δεν θα παρουσιάσω τις αιτίες αυτής της αργοπορίας. Θα ισοδυναμούσε με την ανάλυση της διπλωματίας εξήντα περίπου χρόνων, από τον Κριμαϊκό μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους. Θα αρκεστώ να παρατηρήσω αναφορικά με το χρόνο ότι αυτό ακριβώς που παράτεινε τις διεργασίες ήταν η εκκρεμότητα των συνοριακών διαφορών στην περιοχή. Οι ελληνο-σερβικές προσεγγίσεις και αποκλίσεις της δεκαετίας του 1860 και του 1870 για τη χάραξη σφαιρών επιρροής, τα όρια της μεγάλης ή της μικρής Βουλγαρίας, από την ίδρυση της ανεξάρτητης βουλγαρικής εκκλησίας, της Εξαρχίας, το 1870, έως τη βουλγαρομακεδονική εξέγερση του 1903, τα όρια της επιρροής των ελληνικών και βουλγαρικών σωμάτων στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα, οι εν είδει αγώνων δρόμου στρατιωτικές επιχειρήσεις των Βαλκανικών Πολέμων, τα χαρακώματα στο μακεδονικό μέτωπο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι εισβολές των βουλγαρικών συμμοριών στο Μεσοπόλεμο, οι επιχειρήσεις του 1940-41, οι κατοχικές ανταρτομαχίες αλλά και οι επιχειρήσεις του Εμφυλίου σε ένα και μόνον πράγμα αποσκοπούσαν: Να δημιουργήσουν, πάση θυσία, διά της βίας έστω, ένα οριστικό σύνορο στη Μακεδονία, πέρα από τις αμφισβητήσεις των βαλκανικών κρατών, των Μεγάλων Δυνάμεων, των αυτοκρατοριών, των συμμαχιών, των αξόνων, των συστημάτων: ένα οριστικό και σταθερό σύνορο που να αντέχει στο χρόνο. Φυσικά, ο καθένας από τους «παίκτες» είχε και έχει διαφορετικό σύνορο υπόψη του. Η πανταχόθεν και διηνεκής αμφισβήτηση του ορίου για ενάμιση αιώνα οδήγησε λανθασμένα στο συμπέρασμα ότι το πρόβλημα ήταν στο οριζόμενο υπό του ορίου, δηλαδή στο ποιοι ήταν οι Μακεδόνες.

Ένα σύνορο που να περικλείει τι; Μέσα στη μακρά διάρκεια του «διπλωματικού χρόνου» ο παράγων «χώρος» αποδείχθηκε εξίσου μεταβλητός. Η ανυπαρξία συγκεκριμένου γεωγραφικού και οικονομικού μακεδονικού χώρου υπήρξε το υπόβαθρο του προβληματισμού. Ποια είναι η Μακεδονία; Απάντηση ομόφωνα αποδεκτή δεν υπάρχει, αυτό είναι γνωστό· όχι μόνο επειδή δεν υπήρξε ποτέ κατά τους αρχαίους και μέσους χρόνους μια συγκεκριμένη μακεδονική διοικητική περιφέρεια αλλά για το λόγο ότι τα σύνορά της συσχετιζόνταν πάντοτε με την ταυτότητα του πληθυσμού. Ως «Μακεδονία» έπρεπε να οριστεί αυτή η γεωγραφική περιοχή, στα εδάφη της οποίας το ενδιαφερόμενο κράτος θα μπορούσε να ισχυριστεί πειστικά ότι διέθετε σημαντικό «ομοεθνές» έρεισμα. Για τους Έλληνες, από την εποχή της Ανατολικής Κρίσης (1875-78), όπως φαίνεται από τα έγγραφα της εποχής, η Μακεδονία περιλάμβανε περίπου τα σημερινά εδάφη της ελληνικής Μακεδονίας, του μεγαλύτερου μέρους της ΠΓΔΜ και της λεγόμενης «Βουλγαρικής Μακεδονίας του Πιρίν». Στην ουσία όμως, η ελληνική πολιτική και ο λόγος περί Μακεδονίας άφηνε στο περιθώριο τη λεγόμενη τότε «Άνω Μακεδονία», τη χώρα βορείως της Αχρίδας, του Μοναστηρίου, της Στρώμνιτσας και του Μελενίκου. Σταδιακά, μετά το 1912, «Βόρεια Μακεδονία» ονομάστηκε ό,τι βρισκόταν βορειότερα των ελληνικών συνόρων, εδάφη που θα ξεχαστούν μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν ο όρος «Βόρεια Ελλάδα» κρίθηκε σκοπιμότερος, για να διαλυθεί οριστικά το ιδεολόγημα της σλαβικής ενιαίας Μακεδονίας. Η βουλγαρική πολιτική, από την άλλη πλευρά, θεωρούσε ως ενιαίο ζωτικό και εθνικό βουλγαρικό χώρο ολόκληρη τη Μακεδονία και τη Θράκη έως το 1944, όπως αποδείχθηκε από τις επιλογές της· αλλά σε αυτό το χώρο δεν συμπεριλάμβανε τη Χαλκιδική και τη νοτίως του

Αλιάκμονα ελληνική Δυτική Μακεδονία. Αντίστροφα από την Ελλάδα, η Σερβία / Γιουγκοσλαβία, αν και εκδήλωσε θεωρητικό ενδιαφέρον για όσες μακεδονικές περιοχές είχαν ενταχθεί στο εφήμερο μεσαιωνικό σερβικό κράτος, στην πράξη οι φιλοδοξίες της περιορίζονταν στις περιοχές που θα μπορούσε να ενσωματώσει με σχετική άνεση στη δεδομένη χρονική συγκυρία. Αρχικά οι Σέρβοι αναγνώριζαν βουλγαρικά δικαιώματα στη Βόρεια Μακεδονία, σε μια περιοχή που εν μέρει επικαλυπτόταν με την παλαιά Σερβία. Για ένα σύντομο διάστημα, στο Μεσοπόλεμο, την αποκάλεσαν «Επαρχία του Βαρδάρη» για να την αποκόψουν από τα βουλγαρικά αλλά και τα αλβανικά σχέδια. Η ίδια αυτή «Επαρχία» εξελίχθηκε μεταπολεμικά, με την επίνευση του Βελιγραδίου, στην ομόσπονδη «Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Μακεδονίας», μια δημοκρατία θεωρητικά εκτατή σε όσες περιοχές είχαν διεκδικήσει οι Βούλγαροι στο παρελθόν, πλην της Θράκης βεβαίως, που εξ ορισμού δεν ήταν «Μακεδονία», αλλά, παραδόξως, της Χαλκιδικής συμπεριλαμβανομένης.

Όμως το πρόβλημα της πρόσληψης του «χώρου» δεν ήταν μόνο βαλκανικό. Για τους δυτικοευρωπαίους «Μακεδονία» ήταν όλες εκείνες οι ταραγμένες οθωμανικές επαρχίες όπου έπρεπε εσπευσμένα να επιβληθεί η τάξη μετά την εξέγερση του 1903, συμπεριλαμβανομένου και του βιλαετίου του Κοσόβου. Αντίθετα, μετά το 1945, η «Μακεδονία», ως σαλάτα και ως γεωγραφική ενότητα, έτεινε να ταυτιστεί στη διεθνή πρακτική με την ομώνυμη πολυεθνική γιουγκοσλαβική σοσιαλιστική δημοκρατία. Η στρεβλή αυτή ευρωπαϊκή αντίληψη από τις αρχές του 20ού αιώνα έχει δημιουργήσει τη δική της παράδοση και βιβλιογραφία, που ήδη αναπαράγεται στο χώρο της πολιτικής και αποτελεί μέρος των τρεχόντων προβλημάτων. Σε κάθε περίπτωση, η γεωγραφική ενότητα δεν οριοθετούνταν επαρ-

κώς με κάποιο φυσικό, διοικητικό ή άλλο «ιστορικό» σύνορο. Αυτό ήταν ένα ακόμη μείζον πρόβλημα.

Η ανυπαρξία αποδεκτού γεωγραφικού ορισμού της Μακεδονίας συνδέεται και με τον οικονομικό ρόλο της ίδιας περιοχής, έναν ακόμη «παράγοντα προβληματισμού». Κάθε κοιλάδα, κάθε υψίπεδο, κάθε ομάδα χωριών με το εβδομαδιαίο παζάρι τους ήταν μια μικροσκοπική ενότητα, κοινωνική και οικονομική, όχι αναγκαστικά κλειστή, αλλά σίγουρα διακριτή. Τα Νταρνακοχώρια, το Μορίχοβο, το Αρδαμέρι, η Καρατζόβα, τα Κορέστια, τα Καστανοχώρια αποτελούν παραδείγματα τέτοιων ομάδων. Στο σύνολο όμως η εικόνα ήταν διαφορετική. Η Μακεδονία προσομοίαζε περισσότερο με ένα οικονομικό σταυροδρόμι παρά με μια ενιαία αγορά προϊόντων και εργασίας. Το οικονομικό δυναμικό της περιοχής και η γεωγραφική της θέση έδιναν ανέκαθεν έδαφος για τη δημιουργία σφαιρών ή διαδρομών οικονομικής επιρροής κατά μήκος των οδικών και σιδηροδρομικών αρτηριών, ειδικά όταν η τοπική οικονομία έγινε ικανή να απορροφά αυξανόμενες ποσότητες δυτικών βιομηχανικών προϊόντων. Η χάραξη των συνόρων το 1913 προκάλεσε οικονομικά προβλήματα που μέχρι σήμερα δεν έχουν επιλυθεί και συντήρησαν το μύθο της απολεσθείσας οικονομικής ενότητας της ενδοχώρας της Θεσσαλονίκης. Στην πραγματικότητα ο ενιαίος αυτός χώρος δεν ήταν η ίδια η Μακεδονία αλλά ολόκληρη η Βαλκανική, αν όχι και η Κεντρική Ευρώπη. Όπως είναι γνωστό, εμπορεύματα και άνθρωποι, πραγματευτάδες, τεχνίτες και αγροτοεργάτες κινούνταν μεταξύ των αλβανικών βουνών και των πεδιάδων της Μακεδονίας αλλά και της Θράκης, από την Πίνδο μέχρι το Βελιγράδι, τη Βιέννη, τη Βουδαπέστη, τη Μαύρη Θάλασσα και τη Μικρά Ασία, εντός αλλά και εκτός των διαρκώς συρρικνούμενων ορίων της Οθωμανικής Αυτοκρατο-

ρίας. Με αυτά τα δεδομένα κάθε επιχείρημα οικονομικής ενσωμάτωσης ισχύει. Για την Ελλάδα, προ του 1912, η Μακεδονία ήταν η φυσική διέξοδος προς την Ευρώπη, για τη Σερβία και τη Βουλγαρία αντίστροφα προς τη Μεσόγειο θάλασσα, για την Αυστρία και τη Γερμανία το φυσικό πέρασμα για την Ανατολή κ.ο.κ. Τα ίδια επιχειρήματα περί της χαμένης οικονομικής ενότητας της Μακεδονίας ακούγονται μέχρι τις ημέρες μας, αλλά δεν αντέχουν, νομίζω, τον επιστημονικό έλεγχο. Η ιστορικότητα των συναλλαγών και της αγοράς δεν είναι προαπαιτούμενο για την οικονομική συνεργασία.

Η πολυσύνθετη εικόνα και η κινητικότητα της μακεδονικής οικονομίας, ή καλύτερα της οικονομίας των νοτίων Βαλκανίων, συνδέεται με έναν ακόμη «παράγοντα προβληματισμού» περί των ταυτοτήτων. Το χαμηλό επίπεδο αξιοποίησης των πλουτοπαραγωγικών πηγών κατά τους ύστερους αιώνες της Τουρκοκρατίας διαμόρφωσε σκληρά συγκρουόμενες για το χώρο –για τη γη δηλαδή– κοινωνικές ομάδες: Χριστιανοί που προσδοκούσαν εύφορη γη από τους μουσουλμάνους και μερικές φορές εξισλαμίζονταν για να την αποκτήσουν· μουσουλμάνοι, μεταξύ αυτών και οι αλβανοί μπέηδες, που επιζητούσαν τη βελτίωση της απόδοσης μέσα από την εντατικότερη εργασία των χριστιανών κολίγων· κτηνοτρόφοι, που μετακινούσαν τα επιβλητικά ποίμνιά τους αναζητώντας βοσκές και σαρώνοντας τις αγροτικές καλλιέργειες· μεταπράτες των ορεινών, που έλεγχαν τα μικρά και μεγάλα παζάρια, εκμεταλλευόμενοι την άγνοια των χωρικών· εβραίοι αλλά και χριστιανοί τοκιστές, που είχαν στο χέρι τούς πάντες και μισούνταν αδιακρίτως από όλους. Η εικόνα αυτή συνεχίστηκε και μετά το 1912 για τις ίδιες πλουτοπαραγωγικές πηγές αλλά με άλλα πλέον ονόματα. Η ανισότητα των κλήρων, οι προβληματικοί αναδασμοί, οι αγώνες για την

άδεια καλλιέργειας καπνών, η αρπαγή των ζώων, οι λεηλασίες και οι δημεύσεις των περιουσιών αποτελούν την άλλη όψη όλων των πολέμων, κηρυγμένων και ακήρυκτων, που ταλάνισαν την περιοχή αυτή.

Οι κοινωνικές και οικονομικές αυτές διαμάχες οδήγησαν ανά τους αιώνες στην πολιτισμική διαίρεση της εργασίας, που σε τελική ανάλυση προσδιόρισε και προσδιορίζει την πορεία του εθνικισμού στα Βαλκάνια. Οι μεταπράτες των ορεινών, βλαχόφωνοι, αλβανόφωνοι και ελληνόφωνοι, από θέση οικονομικά πλεονεκτική, κατέλαβαν τα αστικά κέντρα της Μακεδονίας και, μέσα από την ελληνική τους εκπαίδευση, εξελίχθηκαν σε μια νεοελληνική μαχητική αστική τάξη, εξίσου ανοιχτή και στους ανοδικά κινούμενους ευκατάστατους σλαβόφωνους, ήδη υπό την επήρεια της ελληνικής παιδείας. Αντιστρόφως, η δεινοπαθούσα αγροτική τάξη παρέμεινε στο περιθώριο της διαμορφούμενης σύγχρονης κοινωνίας μέχρι τη στιγμή που το βουλγαρικό εθνικό –αλλά και το σοσιαλιστικό– κίνημα εκμεταλλεύτηκε τον πόθο της για αναδασμό και παραγραφή των χρεών και, βέβαια, τη σλαβική της γλώσσα, ώστε να στρέψει μέρος της εναντίον των «προφανών» –από βουλγαρικής πλευράς– «ταξικών» αλλά εκ των πραγμάτων και «εθνικών» πλέον εχθρών της, των Τούρκων και των Ελλήνων. Σύμμαχό του είχε το ρουμανικό εθνικό κίνημα, που προσεταιρίστηκε όσους βλαχόφωνους υστερούσαν κοινωνικά και οικονομικά των ευπορότερων ομόγλωσσών τους. Όμως, μέσα από τη βουλγαρική της εκπαίδευση, η αναδυόμενη νέα αγροτική αυτή ελίτ σταδιακά αποκόπηκε και συγκρούστηκε με το βουλγαρικό, το σερβικό και τον ελληνικό εθνικισμό, που περιέστειλαν την κοινωνική και οικονομική της άνοδο, αν και –μεταξύ σοσιαλισμού και εθνικισμού– δεν ήταν ακόμη σε θέση να διαμορφώσει μια συγκροτημένη εθνική

ιδεολογία. Από τα μεσοπολεμικά χρόνια, με καταλύτη την κομμουνιστική ιδεολογία και σημείο αναφοράς τον ανταγωνισμό των εποίκων-εντοπίων (στη Σερβία, την Ελλάδα και τη Βουλγαρία), άρχισε να διαμορφώνει ένα νέο εθνικισμό. Ο τελευταίος επρόκειτο να δικαιωθεί και να κυριαρχήσει στη μεταπολεμική Γιουγκοσλαβία, όπου το 1944 το λαϊκό κίνημα υποσκέλισε επαναστατικά την παραδοσιακή πολιτισμική διαίρεση της εργασίας.² Με αυτούς τους κοινωνικούς όρους έγινε, έξωθεν τις περισσότερες φορές, ο εθνικός προσδιορισμός και η ταξινόμηση των πληθυσμιακών ομάδων της Μακεδονίας από τα τέλη του 19ου αιώνα. Οι συνεχείς λοιπόν κοινωνικές ανακατατάξεις ευνόησαν τον προβληματισμό για τις ταυτότητες στη Μακεδονία, με βασικό γνώμονα τη λανθασμένη πρόσληψη του «σύγχρονου ή αστικού» ή «ανεπτυγμένου» από τη μια και του «παραδοσιακού ή αγροτικού» από την άλλη, ως «ελληνικού» και «μη-ελληνικού» αντίστοιχα. Ανάλογες λανθασμένες προσλήψεις διέκριναν το «βουλγαρικό» από το «μακεδονικό».

Φυσικά, η διαίρεση αυτή της εργασίας, που συνδέεται με τη δημιουργία κυρίαρχων ομάδων, αποκτούσε και αποκτά συγκεκριμένο νόημα μόνο μέσα στο πλαίσιο της οικοδόμησης του σύγχρονου εθνικού κράτους. Είναι ένας ακόμη σημαντικός «παράγοντας προβληματισμού». Η βεβιασμένη και υπό διπλωματική πίεση πορεία προς τον εκσυγχρονισμό του οθωμανικού κράτους δημιούργησε θεσμούς που υπονόμειαν την παραδο-

---

2. Η ειρωνεία είναι ότι η ανατροπή αυτή, ειδικά μετά την ανεξαρτησία της ΠΓΔΜ και την πτώση του σοσιαλισμού, τείνει να δημιουργήσει μια νέα κοινωνική ανισότητα, με βάση της πυραμίδα αυτή τη φορά τους Αλβανούς. Δικαιολογημένα και αυτοί με τη σειρά τους μπορούν να θεωρήσουν την κοινωνική τους καταξίωση ως ζητούμενο του αλβανικού έθνους.

σιακή ισορροπία των μιλέτ αλλά και τη συνεκτική οικουμενική ιδεολογία του Πατριαρχείου. Μέσα στο αναμορφούμενο διοικητικό και φορολογικό σύστημα της Αυτοκρατορίας (1860 κ.ε.) και τις συνθήκες εκκρηματισμού της μακεδονικής οικονομίας, η κατάληψη της τοπικής κοινοτικής εξουσίας αποκτούσε ξεχωριστό νόημα και γόητρο για κάθε πικραμένο. Η προσδοκία κοινωνικής ανόδου συνδέθηκε άρρηκτα με την εθνική εκπαίδευση και την επιδοτούμενη κοινωνική πρόνοια (ελληνική, βουλγαρική, σερβική και ρουμανική) και πολύ περισσότερο με τα ένοπλα σώματα. Η αυξημένη παρουσία ενόπλων υπονόμωσε τις παλαιές κοινωνικές συμμαχίες και δημιούργησε μια νέα ελίτ εθνικών στελεχών, ένα πατριωτικό δίκτυο. Μετά το 1908, στο πλαίσιο του οθωμανικού κοινοβουλευτισμού (του επόμενου εκσυγχρονιστικού βήματος), οι εθνικές παρατάξεις ταυτίστηκαν και τυπικά με πολιτικά κόμματα και έτσι πήραν μέρος σε δύο εκλογικές αναμετρήσεις για το οθωμανικό κοινοβούλιο. Τα προβλήματα όμως αυτού του είδους εξακολούθησαν και στα διάδοχα εθνικά κράτη, τα οποία αντικατέστησαν τη ρητορεία περί αλύτρωτων αδελφών και την προηγούμενη γενναιοδωρία τους με τον αναποτελεσματικό συγκεντρωτισμό και τη φειδωλή διαχείριση που τα χαρακτήριζε. Η δημόσια διοίκηση είτε υποσκέλιζε τα πατριωτικά δίκτυα των επιφανών, που η ίδια είχε ευνοήσει, είτε τα έστρεψε εναντίον των «εθνικώς υπόπτων» και διαμαρτυρομένων για τον παραγκωνισμό τους. Στη σερβική Μακεδονία ο κλήρος αντικαταστάθηκε, στη σερβική και την ελληνική ο διοικητικός μηχανισμός επανδρώθηκε μόνον από εποίκους. Παντού στα Βαλκάνια το κοινοβουλευτικό σύστημα προσπάθησε συστηματικά να συντηρήσει τις διαφορές των ομάδων, προκειμένου να ελέγξει αποτελεσματικότερα την ψήφο των νέων επαρχιών. Η εθνική ιδεολογία αποδεί-

χθηκε απίστευτα ανελαστική και αφιλόξενη, αντίθετα με τις παραδόσεις της περιοχής αλλά και την πολιτική του προηγούμενου (19ου) αιώνα. Η αλλογλωσσία και η ετεροδοξία θεωρήθηκαν αρκετές φορές απαράδεκτες. Οι αντιδράσεις ήταν ποικίλες ανά περιοχή και εποχή: Άλλοτε η φυγή (όπως συνέβη με τις ελληνικές κοινότητες στη σερβική Μακεδονία)· άλλοτε η σύμπραξη με κόμματα διαμαρτυρίας· άλλοτε, όπως στην περίπτωση της μεσοπολεμικής Βουλγαρίας, με την ανεξέλεγκτη δράση ένοπλων ομάδων που υποκαθιστούσαν το κράτος. Παρόμοια κατάσταση δημιουργήθηκε στην κατοκική και εμφυλιακή ελληνική Μακεδονία, όταν η μνήμη των ακροτήτων του μεταξικού καθεστώτος συντέλεσε, ως ένα βαθμό, στη δημιουργία ένοπλου αποσχιστικού κινήματος. Κοινά λοιπόν υποπροϊόντα της αδυναμίας ομαλής κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ενσωμάτωσης ήταν παντού οι «εθνικώς ύποπτοι», με διαφορετικά, βέβαια, ονόματα και διαφορετικούς τρόπους αντίδρασης από μέρους τους. Όμως το πρόβλημα ήταν αλλού: Ήταν η βεβιασμένη συγκρότηση του σύγχρονου έθνους-κράτους κατά τα δυτικά πρότυπα. Μόνο που στη Δύση η διαδικασία αυτή είχε πάρει αιώνες.

Συμπερασματικά, λοιπόν, το Μακεδονικό Ζήτημα συνδέεται με τις αδυναμίες οριοθέτησης του γεωγραφικού και του οικονομικού χώρου της Μακεδονίας· τον ανταγωνισμό των κατοίκων της για την εκμετάλλευση των φυσικών πόρων· τη συνακόλουθη πολιτισμική διαίρεση της εργασίας, που ουσιαστικά μετέβαλε τους κοινωνικούς ανταγωνισμούς σε εθνικές διαμάχες, και με τα ποικίλα πρακτικά και ιδεολογικά προβλήματα της δόμησης και του εκσυγχρονισμού των βαλκανικών κρατών, της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συμπεριλαμβανομένης. Όλοι αυτοί οι παράγοντες επέδρασαν μαζί, σ' ένα διάστημα 4-5 γενε-

ών, που παρέτεινε η δαιδαλώδης διπλωματία για την εξισορρόπηση του διεθνούς συστήματος σε μια περιοχή που αποτελούσε και αποτελεί σύνορο: μεταξύ Οθωμανών και Ευρωπαίων, αυτοκρατοριών και εθνικών κρατών, των Κεντρικών Δυνάμεων και της Αντάντ, του κομμουνισμού και των δυτικών δημοκρατιών, του εκσυγχρονισμού και της παράδοσης, της σταθερότητας και της αστάθειας, όπως συνηθίζεται να λέμε στις μέρες μας.

Με την επισήμανση των παραπάνω «παραγόντων προβληματισμού» επιχειρήθηκε να καταδειχθεί ότι η συνεχής διαπραγμάτευση των ταυτοτήτων των Μακεδόνων είναι επιφανόμενο ή άλλοθι της ουσίας του Μακεδονικού Ζητήματος, που ανέκαθεν ήταν ο έλεγχος του χώρου. Είναι μια συζήτηση τεχνική και υποβολιμαία. Διεξάγεται με εισαγόμενους όρους των κοινωνικών επιστημών, πρότυπα και κανόνες. Συμμετέχουν για πάρα πολλά χρόνια σ' αυτή διπλωμάτες και πολιτικοί, κόμματα και παράγοντες, οργανισμοί, συνασπισμοί, μέτωπα και συμμαχίες, μεγάλες και μικρές Δυνάμεις, στην προσπάθεια να ελέγξουν ευκολότερα και αποτελεσματικότερα τον πληθυσμό της Μακεδονίας. Προκειμένου να συγκαλύψουν τη δική τους αδυναμία να εξασφαλίσουν την πρόοδο, την ειρήνη και την ευημερία μιας «πλούσιας περιοχής με φτωχούς ανθρώπους», προσπάθησαν και προσπαθούν ακόμη να δημιουργήσουν την εντύπωση ότι το πρόβλημα στη Μακεδονία ήταν η περιγραφή, η οριοθέτηση και η αιτιολόγηση της διαφορετικότητας. Είναι ένα βολικό άλλοθι, που δημιουργεί προβλήματα αλλά διανοίγει προοπτικές ποικίλων χειρισμών στο εσωτερικό της Ελλάδας, της ΠΓΔΜ και της Βουλγαρίας, όσο η ετερότητα είναι ύποπτη και εκμεταλλεύσιμη. Σ' αυτό το εγχείρημα βρήκαν δυστυχώς συμμάχους τους αρκετούς επιστήμονες, που προσπάθησαν να φέρουν την ιστορία, την εθνολογία, την ανθρωπολογία, τη δι-

μογραφία, τη χαρτογραφία και τη στατιστική στο μέτρο που είχαν ήδη αποφασίσει, ανάλογα με την εποχή και τις επιδιώξεις. Να αιτιολογήσουν, δηλαδή, όλες τις εξελίξεις με βάση τις ταυτότητες και τα φρονήματα, όπως αυτά γίνονταν αντιληπτά εμπειρικά ανά εποχή. Η έρευνα αυτή έχει πια δημιουργήσει, εδώ και 150 χρόνια, τη δική της παράδοση και κοντεύει να μας πείσει, αν δεν μας έπεισε ήδη, ότι η ταυτότητα των Μακεδόνων είναι η ουσία του μακεδονικού προβλήματος. Κι όμως, στην πραγματικότητα δεν είναι αυτό το Μακεδονικό Ζήτημα. Για να είμαστε ειλικρινείς υπάρχουν πολλά μακεδονικά ζητήματα: ζητήματα διεθνή, ζητήματα πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά και διοικητικά, που επηρεάζουν τις ταυτότητες των πληθυσμών. Ζητήματα, όμως, που δεν διαμορφώνονται εξαιτίας των ταυτοτήτων ούτε και πρόκειται να λυθούν μέσω της χειραγώγησης των ταυτοτήτων.